

Enskiftet och dess genomförande i Hög 1803-04

Av Bo Arvidson

Den 14 mars 2004 firade Högs by skifteslag, att det var 200 år sedan enskiftet genomfördes i Hög. Skifteslaget består av ett 30-tal delägare, som äger fastighet med jordbruksmark i socknen. Bakgrund till dagens verksamhet i skifteslaget är en försäljning 1995 till Kävlinge kommun av gemensamt ägd vägmark och att köpeskillingen 5 500 kr. avsattes till hembygdsforskning. Skifteslaget har gett ut ”En bok om Hög” år 2000, låtit kopiera enskifteshandlingar 2003 och genomfört en gravvårdsinventering på Högs kyrkogård, som blev klar 2005. Vår förening har i gåva erhållit detta material, som finns i vårt bibliotek och är av värde för dem som forskar på personer från Hög.

Den skånska landsbygden präglades ännu i slutet av 1700-talet av de små byarna med sin bebyggelse av gårdar och hus. I själva kyrkbyn var det ofta mera attraktivt att bo, man hade då närmre till kyrkan. Vägarna var ofta av dålig beskaffenhet.

Dagens skånska landsbygd och dess bebyggelse har starkt påverkats av enskiftet i början av 1800-talet och av järnvägarnas utbyggnad under senare delen av 1800-talet. Vägnetets utbyggnad under 1900-talets senare del har också omformat landskapet.

Byarnas tillkomst

Bysystemet är från folkvandringstiden eller ännu äldre. Även stenåldersbostäderna låg samlade, ofta längs vattendrag, liksom många av byarna utmed Kävlingeån. By betyder ursprungligen bostad eller gård. Tomten, eller toften på danska, till gården var grund för delägarskapet i byn. En stor tomt gav stor åker – och gav upphov till uttrycket ”Tomt är tegs moder”. Runt tomten fanns byamarken i vångar, som delades i skiften, som delades i tegar. De olika skiftena har uppodlats efterhand och alla skulle då ha sin del i dem. Detta är oftast orsaken till att det blev så många skiften och tegar. Utmarken var oftast gemensam. Viktigt var att ingen gynnades mer än någon annan – alla skulle ha både bättre och sämre jord. Tegarna erhöles efter viss plan, ofta efter solens gång. Det kan man se även i Hög. Den östligaste gården erhöles den östligaste tegen o.s.v. Det kallades solskifte eller tegskifte, i Skåne bolskifte – bol/böle är ett fornnordiskt ord och betyder bebodd plats/boplats. Det finns i namn som Nyböle = Nöbbelöv eller gårdsnamn som Prästbol i Barsebäck.

De många skiftena och tegarna krävde samtidig sådd och skörd. Betesmarken och skogsmarken, som i Skåne kallades fäladsmark, var ofta gemensam liksom byallmänningen för grus- och torvtäkt. Delägare i byn var hemmansägarna – men ej husmännen i byarna.

I Danmark fanns byordningar på 1500-talet. Skåne tillhörde ju Danmark på den tiden. Byastämman hölls ofta i samband med någon högtid, som Valborg, Midsommar, Mikaeli, Mårten eller Nyår. Älderman eller byfogde valdes då för ett år, uppdraget cirkulerade. Äldermannen skötte byns räkenskaper, ledde arbeten, övervakade ordningen och kallade byalaget till byastämman. På byastämman fastställdes tid för bete, arbete som måste ske samtidigt, fastställdes böter och ordnades byagille. Några protokoll finns från byastämmor. Men de många gemensamma besluten tog mycken tid och kraft, gav upphov till tvister och hindrade utvecklingen inom jordbruket.

Skåne blev svenskt 1658

Det hann gå nästan hundra år efter det att Skåne blivit svenskt förrän diskussionerna tog fart om att reformera jordbruket. De många krigen och den förödelse de orsakade, inte minst i Skåne, bidrog till att utvecklingen avstannade. Krigen resulterade också i att många omkom på slagfälten eller i sjukdomar i fält.

Gustaf II Adolf hade i dåvarande Sverige inrättat ett statligt lantmäteriväsen 1628 under ledning av Anders Bure. Syftet var att få bättre kännedom om landet och öka möjligheterna till förbättringar och utveckling.

Storskiftet

I främst England hade man börjat skifta jorden redan på 1600-talet. Men även andra länder i Europa följde efter. I Sverige propagerade lantmäteringenjören Jacob Faggot 1746 för ett reformerat jordbruk för att få en bättre avkastning från jordbruksmarken. Från 1726 var han anställd vid Lantmäteriet och 1747 blev han överdirektör där.

En förordning om storskifte kom 1749 för att om möjligt minska antalet tegar. Men alla delägare måste vara överens om att skifta jorden. Det gjorde det svårt. Problemet var hur man skulle gradera jorden och hur kostnaderna skulle fördelas.

1757 kom en särskild förordning om allmän storskiftesindelning i Skåne och 1783 kom nya storskiftesbestämmelser med rätt till partiellt enskifte, en markägare kunde få sin mark samlad i ett skifte. Dessa olika förordningar gav på sina håll färre tegar men byarna blev kvar.

Svaneholm och Rutger Macklean

År 1782 hade baronen Rutger Macklean ärvt Svaneholms gods vid Skurup. Vid inspektionen ansåg han att godset befann sig i förfall och att något radikalt måste göras. Han beslöt därför 1785 att genomföra enskifte av hela Svaneholm. Macklean var en för sin tid modern lantbrukare samtidigt som han var en upplyst despot. Han satsade på ny teknik, ekonomi, skolor och folkbildning samt avskaffade hoveriet. Hans arrendatorer fick betala sitt arrende i pengar. Därmed införde han penninghushållning, som kom att ersätta självhushållning. Exemplet från Svaneholm, med dess utflyttning av gårdar och samlandet av åkermarken i ett sammanhängande skifte, väckte intresse runt om i Skåne. Givetvis väckt det både oro och tveksamhet hos de berörda arrendatorerna liksom hos dem som bodde i gatuhusen.

Redan de följande åren genomfördes partiella enskiften runt Malmö. Landshövding Tage Thott skapade en gård, som fick namnet Sofielund. Gårdarna Rosengård och Bulltofta tillkom i Malmö och i Arlövs by tillkom Arlövsgården och Kronotorp. Även på flera andra håll i Skåne skedde liknande skiften.

Enskiftet i Skåne

I främst Malmöhus län insåg man att storskiftesbestämmelserna inte var tillräckliga för att få genomfört en mera omfattande skiftesreform. Även bristen på arbetskraft gjorde det nödvändigt att rationalisera bruksmetoderna. Skåne hade vid denna tid en flitig utvandring till Danmark. I december 1802 förelades kung Gustav IV Adolf ett förslag om enskifte i hertigdömet Skåne. Författare till förslaget var Erik af Wetterstedt. Han hade varit lantmäteridirektör och var nu ledamot av Rikets ärendes allmänna Beredning samt landshövding i Uppsala. Af Wetterstedt hade varit i Danmark på studieresa med Macklean och sett hur man skiftat jorden där. Efter smärre ändringar kom en kunglig förordning undertecknad av Gustav IV Adolf den 31 mars 1803 med namnet **"Förordning angående ägors fördelning i enskiften och utflyttning ifrån större byalag i hertigdömet Skåne"**

Genom att kungen var enväldig behövde man inte behandla förslaget i riksdagen, där det kanske väckt motstånd. Det räckte därför för ett antal inflytelserika herrar att övertyga kungen om att detta var ett nödvändigt beslut att fatta. Inte heller bönderna var tillfrågade om vad de ville!

Vad innebar 1803 års förordning?

- Det räckte med att en delägare i byn begärde att få sin mark samlad i ett skifte för att enskifte skulle genomföras.
- Som underlag för genomförande stadgades :
- Man måste noga bestämma bymarkens yttre gräns mot annan socken
- Gradering av markens beskaffenhet och avkastningsförmåga måste ske
- Gradering av de olika gårdarnas bebyggelse måste ske – bra byggnader, stenlagd gårdsplan och fruktträd bidrog till att man fick ligga kvar i byn. Utflyttade gårdar kompenserades ibland med större areal.
- Antalet gårdar skulle vara oförändrat. Vid flera brukare kunde dock delning ske, även sammanläggningar kunde äga rum.

Kvadratiska eller rektangulära ägor gav fler utflyttade. Triangelformade ägor gav fler gårdar möjlighet att bli kvar i byn med sina byggnader, t.ex. i Lackalänga.

Vad var syftet med enskiftet?

Jo, att öka jordbrukets produktivitet genom bättre dränering, nyodling, nya växtföljder (i stället för den gamla med råg, korn och träda) vallar med klöreväxter, foderväxter, minskad träda, förbättrad gödselhantering och bättre avelsarbete inom djurproduktionen samt växtförädling. Skiftet blev också början på att minska ”vattensjukan på den skånska slättbygden”. Dessutom var det viktigt att få effektivare transporter.

Skiftet innebar inte bara förändringar av bebyggelse, utan även av arbetsformer och sociala förhållanden. Vissa hävdar att enskiftet innebar en social katastrof. För fattigt folk, som bodde i småhus vid bygatan eller i utmarken, kunde det bli svårigheter. De kunde förlora sin sedvanerättsliga ställning och kunde hamna utanför.

Men möjligheterna till friköp för arrendatorerna ökades. Godsen sålde ibland av mark för att få kapital till förbättringar på huvudgården.

Hur gick det i Hög?

De olika förordningarna under 1700-talet om storskifte fick litet genomslag då de genomfördes i Hög. Byns 24 gårdar fick visserligen antalet tegar minskade, men de uppgick ändå till 698 stycken, en minskning från 1.308 st. Den Kungliga förordningen undertecknades av Gustav IV Adolf, som nämnts, den 31 mars 1803. Efter detta gick utvecklingen snabbt på det lokala planet. Efter en enskifteskonferens i Särslöfs och Dagstorps byar den 24 augusti begärde två Högs- och Kävlingebönder den 30 augusti i en ”Aller Ödmjukast Ansökan” att kronorusthållshemmanet nummer 11, $\frac{3}{4}$ mantal i Högs by och skatterusthållshemmanet nummer 22, $\frac{1}{2}$ mantal i Kävlinge, som båda ägdes av Per Månsson och skatterusthållshemmanet nummer 1, $\frac{1}{2}$ mantal i Kävlinge, som ägdes av Håkan Jönsson, skulle ”utbrytas och i enskifte läggas”. Detta framgår av en avskrift av enskiftesförrättningarna i Hög, utskriven av Lantmäteriet i Malmö 1869. Denna avskrift är underlag för uppgifterna om Hög.

Vilka var det då som begärde enskifte? Båda var rusthållare, Per Månsson även nämndeman, och båda säkert läs- och skrivkunniga.

Enligt förordningen räckte det med att en ägare av jordbruksmark begärde enskifte, för att det skulle genomföras i en socken. Redan den 1 september remitterade landshövdingeämbetet uppdraget till vice lantmätaren Rosell.

3:e fallet norr därom

All övrig åker, allmänning och betesmark vid ån hörde till de följande 4:e – 5:e fallen.

1:a – 3:dje fallen fick betala med ett visst antal tunnor korn / tunnland och år, som erhöles i sex år. (8 – 6 tunnor) Blivande ägare till första och andra falls åkrarna fick betala mest, därefter tredje fallsägarna. Övriga var mottagare av ersättning efter visst system. Det fanns även ytterligare några regler som ej beröres här.

Per Månsson på nummer 11 fick också sina nya ägor utlagda i enskifte innan man fick gå hem. Det blev vid Kävlinges gräns då han hade mark även där.

Oktobersammanträdena

Den 14 oktober 1803 ägde nytt sammanträde rum. Då frågade lantmätaren om åboarna hade samrätt om hur planerna på bästa sätt kunde utläggas? Svaret blev att man ej åstundade någon plan för enskifte. Om det var nödvändigt fick frågan överlämnas till ”Gode männen” att uppgöra. Därefter granskades byn med dess byggnader. Då ansågs att gårdarna på nr 2, 4, och 13 framför de övriga borde kvarligga i byn med hänsyn till belägenhet och byggnader.

När man kommit så långt var det kväll och då beslöts om nytt sammanträde den 29 oktober. Till detta skulle lantmätaren göra upp en plan för hela byns marker.

Vid sammanträdet den 29 oktober lade lantmätaren fram förslag för vilka gårdar i Hög som skulle flyttas ut från byn. Konstaterades att även nr 6 och 8 kunde kvarligga i byn.

Därefter redovisades hur de olika gårdarna fick sin mark placerad. T.ex. fick nr. 7 sin plan mellan nr. 8 och Kävlinge Kungsdal (dalgången vid Högsmölla). Nr 17 stöter intill Västra Karleby gräns och kvartermästare Bomans enskifte (gård i Kävlinge som kallas Bomansro)

Sedan planen upplästs för samtliga förklarade nästan alla sig nöjda och ville ta anvisad mark i bruk nästkommande höst. En under förmyndare ville ej, men förmyndaren sa ja!

En viktig del av enskiftesförrättningen var också att ange var nya vägar skulle gå och hur breda de skulle vara (8 alnar). Vägarna skulle uttagas från byns oskiftade mark. Dessutom anvisades plats för skola och fattighus på nr. 1. De nya vägarna kom att underlätta transporterna väsentligt. Vid detta tillfälle erinrades återigen om stängselskyldigheten. Dessutom klargjordes att de som skulle flytta ut från byn skulle medflytta sina ”förr ägande Husmans- och Ryttaretorp”.

Den 3 april 1804 förrättades delning av följande gårdar:

De olika gårdarnas omfattning framgår av kartan ovan, liksom de delningar av fastigheter som då gjordes enligt följande:

Nr. 2 delades först i två lika stora delar, därefter delades den östra i två delar (2 a samt 2 b och c).

Nr. 5 delades i två lika stora delar – en västlig och en östlig (5 a och b).

Nr. 9 delades i två lika stora delar – en västlig och en östlig (9 a och b).

Nr. 22 och 25 var Kyrkans Gatuhus, och nr. 23 var Kyrkohus. Nr. 24, som även var Kyrkohus, ingår i PrästeBostället.

Gårdarnas utstakning på marken

Efter att samtliga gårdar blivit utstakade på marken den 11-13 april 1804 var allt klart och redan samma höst påbörjades utflyttningen, men det tog tid fram till 1820 innan alla hus kommit på plats. Den 8 augusti 1806 förekom en mindre förrättning med dem som ville ompröva vissa ersättningar i tunnor korn. Efter lantmätarens förklaring om vad som verkligen avsågs med de olika formuleringarna förklarade man sig nöjd.

Det var onekligen en mycket snabb handläggning av en komplicerad och för många djupt känsloladdad fråga. Men en utdragen handläggning hade nog varit ännu plågsammare. Från den 31 mars 1803 då förordningen utfärdades, till den 13 april 1804 då utstakningen var klar, var det ju inte mycket mer än ett år.

Genom enskiftet ersattes en kollektivt präglad arbetsgemenskap med ett mera individuellt präglat arbete. Besluten kunde fattas snabbare, de flyttades från byastämman med alla bönderna samlade, till beslut på gårdsnivå med familjen. Det framhålls ibland att kvinnans ställning därmed stärktes på gårdarna.

År 1827 följde Laga skifte där enskifte då ännu ej genomförts. Efter enskiftet tilläts efterhand en mängd delningar av fastigheter samt avstyckningar. Avstyckningar under senare delen av 1800-talet skedde främst i nordöstra delen av Hög, där många mindre jordbruksfastigheter tillkom med 1-2 hektar mark.

Gårdarna i Hög i dag.

I dag går utvecklingen inom jordbruket åt annat håll med allt större brukningsenheter. Men många mindre fastigheter har behållit jorden och har hästuppfödning. Andra har avstyckat åkermarken och sålt den och har bara byggnader med tomt kvar. Några arrenderar ut marken och bor kvar på gården. Det finns bara en aktiv bonde kvar i Hög som enbart brukar åkermark i socknen. Ytterligare fyra gårdars brukare har också mark i andra socknar. Tre brukare i annan socken arrenderar eller äger åkermark i Hög.

Något av den gamla bygemenskapen försvann säkert genom enskiftet. Kyrkan fanns visserligen kvar i byn, men många invånare hade försvunnit till sina nya gårdar. Högs by började växa igen när man fick en gemensam skola i socknen 1858, när tegelbruken kom till på 1860-talet, affärer i slutet på 1800-talet och järnvägen 1907.

Högs by skifteslag ville genom att fira 200-årsminnet av enskiftet 1803 – 1804 erinra om vad som skedde för 200 år sedan i socknen. Man ville därmed också bidra till att stärka dagens bygemenskap.

Källor:

Avskrift av originalhandlingarna från enskiftet i Högs socken 1803-04, upprättad på Lantmäteriet i Malmö 1869.

Ale nr 1 - år 2003 – Temanummer om enskiftet.